

УДК 726.95 (438)

**KRZYŻ W KRAJOBRAZIE WIEJSKIM WIELKOPOLSKI –
ISTNIEJĄCE CZY UTRACONE DZIEDZICTWO KULTUROWE?****J. Kijowska**Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Кійовська І. ХРЕСТ У СІЛЬСЬКОМУ КРАЄВИДІ ВЕЛИКОПОЛЬЩИ – ІСНУЮЧА ЧИ ВТРАЧЕНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА? *Хрест як сакральний об'єкт є невід'ємною частиною польського краєвиду. Він встановлювався і досі встановлюється з різних причин та локалізується у місцях, де людина хотіла відзначити присутність Бога.*

Хрести зводяться в основному як символ прохання чи подяки, вираження каяття і покаяння, як символічний інструмент у боротьбі проти зла і, на релігійній, як пам'ятник, нагадування, повідомлення для нащадків, присвячене важливим політичним, соціальним, особистим подіям, а іноді як свідчення наявності у певному місці великих чи незвичних людей [3].

Сьогодні, у зв'язку з багатогранною трансформацією традиційного сільського краєвиду спостерігаємо тенденцію до зубожіння культурної спадщини, в тому числі, насамперед, в об'єктах малої сакральної архітектури - хрести, каплички, релігійні святині.

Найбільш часто спостерігається явище «зникнення» хреста з краєвиду в результаті антропогенізації околиць, передусім у процесі урбанізації. Основна мета даного дослідження є попередній аналіз локалізації цього типу сакральних об'єктів на картах Пруссії Messtischblatt у масштабі 1: 25 000, що походять з поч. ХХ ст. в окремих областях сільського краєвиду Великопольщі та їхня конфронтація з поточною ситуацією.

Актуальна інформація про місця розташування хрестів отримана із сучасних топографічних карт і доповнена інвентаризацією місцевості, впродовж

чого досліджено сучасні умови краєвидів, і, зокрема звернено увагу на щоразу частіший дисонанс між священним поклонанням хреста та його мирським оточенням.

Ключові слова: *Хрест, хрест придорожній, релігійні будівлі, сільський краєвид.*

Zarys problematyki. *Mała architektura sakralna, do której zaliczamy krzyże, figury świętych i kapliczki przydrożne jest nierozdzielnie związana z polskim krajobrazem i wsią. Są niezaprzeczalnie «perłami polskiego krajobrazu» [5]. Powoli, aczkolwiek nieustannie, znikają one jak i inne formy dawnej ludowej architektury z krajobrazu, bezpowrotnie niszczone przez czas, bezmyślność i niefrasobliwość ludzką. Liczba obiektów przydrożnej architektury sakralnej w Polsce i jej różnorodność są nadal imponujące, i wciąż też powstają nowe formy. Takiego bogactwa nie posiada żaden naród europejski, stanowią zatem wyjątkowe dobro kultury narodowej, o które powinniśmy dbać i które powinniśmy szanować, niezależnie od reprezentowanego światopoglądu [2, s. 5].*

Najczęściej krzyże i przydrożne kapliczki budowano na znak chrześcijańskiego charakteru wsi. Były znakiem kultu religijnego. Ludzie, przechodząc, zdejmowali nakrycia głowy i żegnali się. Wokół nich zbierali się mieszkańcy, aby wspólnie się modlić podczas nieszczęść czy przed ważnymi naradami. Krzyże stawiane na rozstajach dróg stanowiły dla podróżnych punkty orientacyjne i pełniły rolę drogowych wskazówek. W dawnych czasach były miejscem pochówku nie ochrzczonych dzieci, osób, które zostały zabite lub zmarły w przypadkowy sposób.

Pod krzyżami odbywały się też egzekucje. Krzyże przypominają też czasy, gdy ludzie umierali wskutek wojen i powstań. Bardzo często ich ciała były chowane przy drogach.

Krzyże, kapliczki przydrożne czy figury Świętych jako obiekty sakralne stanowią nieodłączny element krajobrazu Polski. Były one i są nadal stawiane z różnych przyczyn i lokalizowane w miejscach, które człowiek chciał naznaczyć obecnością Boga.

W krajobrazie Wielkopolski spośród obiektów małej architektury sakralnych najczęściej spotykane są krzyże. Stawiano je głównie jako wotum błagalne lub dziękczynne, wyraz skruchy i pokuty, jako symboliczne narzędzie walki ze złem czy wreszcie jako pomnik, pamiątka, przesłanie dla potomnych, upamiętniające ważne wydarzenia polityczne, społeczne, osobiste, a z czasem także obecność w danym miejscu ludzi wielkich i niezwykłych. Mimo pozornej unifikacji krzyża (kształt), jest on różnorodny pod względem wielkości, zastosowanego materiału, detali wykończeniowych, zdobień, oraz miejsc i przyczyn jego lokacji.

Pejzaż Wielkopolski kojarzy się raczej z zasobnymi wsiami i zagospodarowanymi polami, niż z zarezerwowanym w powszechnej świadomości dla Podkarpacia czy Podlasia widokiem urokliwych świątków, krzyży i kapliczek zdobiących pola, rozstaje dróg lub mostki. Tymczasem można tu spotkać, zwłaszcza w południowej części regionu, prawdziwe skarby rzeźby, zasługujące na zaliczenie nie tylko do rzeźby ludowej, lecz do rzeźby o wysokich walorach artystycznych, które stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego regionu i jednocześnie walor turystyczny.

W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie kapliczkami i krzyżami ze strony lokalnych władz samorządowych, różnych stowarzyszeń regionalnych i indywidualnych osób – pasjonatów. W wielu dokumentach studialnych znajdujemy wskazania, by «zachować i eksponować krzyże i kapliczki przydrożne». Obiekty małej architektury sakralnej pojawiają się w różnych publi-

kacjach popularyzatorskich o charakterze regionalnym, czy lokalnym stanowiąc coraz bardziej dostrzegalne dziedzictwo kulturowe Polski. Niestety wiele z nich jest w bardzo złym stanie technicznym, wymagają rewitalizacji a nawet wymiany. Ponadto miejsca ich lokalizacji, z reguły w miejscach centralnych wsi, na rozwidleniach dróg, są atrakcyjne dla innych obiektów, związanych z potrzebami współczesnego człowieka (znaki drogowe, słupy i skrzynki energetyczne, skrzynki gazowe, różnorodna reklama), które niejednokrotnie negatywnie oddziałują na «sacrum» krzyża w krajobrazie, albo przysłaniają go zupełnie.

W niniejszym artykule zadano sobie pytanie, czy obiekty małej architektury sakralnej, szczególnie figura krzyża, stanowią bogactwo krajobrazu wsi Wielkopolski czy jednak «znikają» z tego krajobrazu stając się jego utraconym dziedzictwem kulturowym?

Cel opracowania. Głównym celem niniejszego opracowania jest analiza i porównanie liczby oraz miejsc lokalizacji krzyży i kapliczek przydrożnych w wybranych obszarach krajobrazu wiejskiego Wielkopolski z wykorzystaniem dostępnych materiałów kartograficznych pochodzących z dwóch przedziałów czasowych: do 1945 r. i współcześnie. Materiał wyjściowy do powyższych analiz stanowiły wybrane arkusze map niemieckich Messtischblatt w skali 1:25 000, pochodzące z pierwszej połowy XX w., obejmujące swym zasięgiem zachodnią część Polski. Uzyskane wyniki skonfrontowano z informacją o liczbie i miejscach lokalizacji krzyży pozyskaną z najbardziej aktualnych dla danego obszaru map topograficznych, uzupełnioną o inwentaryzacją terenową. W trakcie rekonesansu terenowego uwzględniono uwarunkowania krajobrazowe obecnej lokalizacji krzyży, a szczególnie zwrócono uwagę na coraz częściej powstający dysonans między sacrum krzyża a profanum jego otoczenia.

Metoda, materiały źródłowe, obszar badań. Obszar wybrany do przedmiotowych badań znajduje się w zasięgu 5 arkuszy Topographische Karte Messtischblatt

– niemieckich map topograficznych w skali 1:25 000, obejmujących w sumie prawie 650 km² obszaru Wielkopolski, wydanych po 1940 r. Są to następujące arkusze: 3466 Wargowo (Wargowo) z 1944 r., 3566 Sady (Sady) z 1940 r., 3666 Dombrowka (Dąbrówka) z 1940 r., 3364 Scharfenort (Ostroróg) z 1944 r. oraz 3770 Miłosław (Miłosław) z 1944 r. Na mapach tych sygnatura krzyża oznacza zarówno krzyż, figurę świętych jak i kapliczkę [8].

Sytuację nazywaną w niniejszej pracy «współczesną» określono w oparciu o informacje pozyskane z ponad czterdziestu arkuszy najbardziej aktualnych map topograficznych w skali 1:10 000 stanowiących pokrycie obszaru badań wyznaczonych przez arkusze map niemieckich w skali 1:25000. Większość tych map ukazuje stan na rok: 1998, 2001 i 2003, natomiast mapy przedstawiające północno-zachodni fragment obszaru arkusza Ostroróg i północno-wschodni fragment obszaru arkusza Miłosław – stan na rok 1978 i 1977. Na polskich mapach topograficznych obiekty małej architektury sakralnej zaznaczono sygnaturą

krzyża oznaczającego małą kapliczkę, krzyż lub figurę religijną według obowiązującej w danym czasie instrukcji technicznej. W związku z powyższym konieczna była też inwentaryzacja terenowa obiektów, która polegała na analizie wizualnej krzyży *in situ*, tworzeniu i analizie dokumentacji fotograficznej obiektów i ich otoczenia, ze szczególnym zwróceniem uwagi na zlokalizowane w sąsiedztwie elementy antropogeniczne.

Należy podkreślić, że zebrane dane w trakcie prac terenowych wskazują na dominującą przewagę krzyży wśród obiektów małej architektury sakralnej. Sporadycznie występowały figury religijne czy małe kapliczki, dlatego też w kontekście podejmowanego tematu, nie wyróżniano tych obiektów w wynikowej tabeli (Tab. 1).

Omówienie wyników badań. Wyniki przeglądu materiałów kartograficznych w aspekcie liczby obiektów małej architektury sakralnej na mapach Messtischblatt w skali 1:25 000 oraz współczesnych mapach topograficznych w skali 1:10 000 zawiera Tab. 1.

Tabela 1

Obiekty małej architektury sakralnej na wybranych obszarach Wielkopolski w okresie 1940–2014 [9–13]

Zasięg obszaru badań	Krzyże zlokalizowane na topograficznych mapach niemieckich	Krzyże zlokalizowane na topograficznych mapach polskich	Krzyże zlokalizowane na obu mapach w tym samym miejscu	Krzyże sprzed 1945 r. – obecnie nieistniejące	Krzyże zlokalizowane w okresie 1945-2014
Ark. 3466 Wargowo (Wargowo) 1944	31	45	8	23	37
Ark. 3566 Sady (Sady) 1940	27	25	13	14	12
Ark. 3666 Dombrowka (Dąbrówka) 1940	22	29	11	11	18
Ark. 3364 Scharfenort (Ostroróg) 1944	17	26	9	8	17
Ark. 3770 Miłosław (Miłosław) 1944	23	33	10	13	23
W sumie:	120	158	51	69	107

Źródło: Opracowanie własne

Analiza powyższej tabeli pozwala na sformułowanie następujących spostrzeżeń. Na podstawie analizowanych współczesnych materiałów kartograficznych uzupełnionych inwentaryzacją terenową zarejestrowano więcej obiektów małej architektury sakralnej niż na materiałach kartograficznych z lat 1940 i 1944 o ponad 30 %. Zatem na tej podstawie można wnioskować, że krzyże nie «znikają» z krajobrazu Wielkopolski, wręcz przeciwnie zdecydowanie wzrosła ich liczba (ze 120 na 158). Dalsza jednak analiza miejsc lokalizacji krzyży w oparciu o oba źródła danych wskazuje, że 51 krzyży (około 40 %) pozostało do dnia dzisiejszego (w oryginale) lub zostały zlokalizowane w tych samych miejscach co ukazują mapy niemieckie. Liczba krzyży sprzed 1940 i 1944 r. na analizowanym obszarze (w zależności od arkusza mapy) zmniejszyła się w sumie o 69, co stanowi prawie 60% ich liczby wyjściowej – 120. Zatem większość z nich jednak «zniknęła» z krajobrazu badanego obszaru i dziś w tych miejscach z reguły nie ma po nich śladu. W oparciu o współczesne materiały kartograficzne i inwentaryzację w terenie nowych lokalizacji obiektów małej architektury sakralnej (w dominującej przewadze krzyży) zidentyfikowano 107, czyli prawie o 90% więcej w stosunku do stanu z lat 40. XX w. Wskazuje to na fakt, iż krzyże stanowią ważny element krajobrazu analizowanych obszarów wiejskich Wielkopolski. Analiza obszarów badań w granicach poszczególnych arkuszy generalnie potwierdza powyższe wnioski. Jedyne niewielkie odstępstwo zarejestrowano na obszarze w obrębie arkusza Sady, gdzie porównanie liczby krzyży przed 1945 r. i na mapach współczesnych wskazuje na zmniejszenie się liczby krzyży, a biorąc pod uwagę ich niewielką liczbę – 2, można

konstatować, że w liczba krzyży niewiele się zmieniła. Pozostałe wyniki dotyczące zmniejszenia się liczby krzyży sprzed 1945 r. i liczby nowych lokalizacji są bardzo zbliżone do danych pozyskanych na pozostałych obszarach badawczych.

Analiza miejsc lokalizacji figury krzyża w wybranych obszarach Wielkopolski pozwala na stwierdzenie, iż są kształtowane przez podobne czynniki lokalizacyjne tak jak w całej Polsce. Związane są przede wszystkim z przebiegiem dróg. Znajdują się przy drogach między sąsiadującymi miejscowościami, na rozstajach dróg, często stanowią lub stanowiły początek lub koniec wsi, w znaczących miejscach wsi, w pobliżu zespołów dworsko-parkowych – rozpoczynają zabytkowe aleje prowadzące do tych zespołów (Fot. 1), ale także na terenach prywatnych posesji – również w pobliżu drogi. Sporadycznie krzyż znajduje się w lesie, na rozstajach dróg, z dala od jakiegokolwiek osady (obecnie obszar Wielkopolskiego Parku Narodowego). Krzyże z reguły występują przy kościołach (głównie krzyże misyjne), obiektach klasztornych, na przykościelnych cmentarzach, na wiejskich cmentarzach (pierwszy krzyż na cmentarzu) ale te krzyże nie były brane pod uwagę w niniejszym opracowanie, ze względu na brak oznaczeń tego typu krzyży na kartograficznych materiałach źródłowych.

Wśród zinwentaryzowanych krzyży dominowały zdecydowanie krzyże drewniane, wywodzące się z krzyża łacińskiego, trzech spośród pięciu typów, wyróżnianych przez Seweryna T (1958), a mianowicie: przeważały krzyże proste, powstałe z przecięcia się belki dłuższej z krótszą, z umieszczoną na nich niewielką, z reguły metalową pasją (pasyjką), spotykano krzyże z rzeźbionymi gałkami na końcu, czasem z blaszanym, podkowiasto wygiętym daszkiem nad pasyjką, oraz krzyże drewniane z rzeź-

¹ Zasady redakcji mapy topograficznej w skali 1:10 000. Wzory znaków. Warszawa 1994. Główny Geodeta Kraju. Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa 1999, 1–131. «Znakiem krzyża oznacza się małe kapliczki, krzyże i figury religijne. Jeśli na terenach zabudowanych brakuje miejsca na ich czytelne przedstawienie, obiekty te mogą być pomijane», s. 31

bionymi, dużymi figurami Ukrzyżowanego (Fot. 1).

Fot. 1. Dobrojewo (gm. Ostroróg). Krzyż drewniany z pasyjką drewnianą, malowaną, zlokalizowany w rozwidleniu dróg, przy zabytkowej alei prowadzącej do zespołu parkowo-pałacowego z XVIII wieku (fot. J. Kijowska).

W trakcie przeprowadzania inwentaryzacji w zasadzie nie analizowano pochodzenia krzyży (wywiad, informacje z parafii, gminy). Jedynie w sytuacji, gdy na krzyżu znajdowała się tabliczka z datami, określono w przybliżeniu moment postawienia krzyża. W zdecydowanej większości przypadków krzyże pochodzą z okresu po II wojnie światowej. Najczęściej pojawiają się jednak daty po roku 1980. Należy podkreślić, iż analiza okresu pochodzenia krzyża, okazji z jakiej został ufundowany, a nawet opis postaci fundatora czy fundatorów na pewno wzbogaciłaby ich charakterystykę i dostarczyła ciekawych historii.

Podsumowanie. Porównując wyniki badań przeprowadzonych w oparciu o niemieckie mapy topograficzne Messtischblatt

w skali 1:25 000 i współczesne mapy topograficzne w skali 1:10 000, uzupełnione wynikami inwentaryzacji terenowej można stwierdzić w wielu miejscach znaczne różnice w liczbie i miejscach lokalizacji krzyży. Wiele z zaznaczonych na mapach niemieckich krzyży nie ma swego odpowiednika w terenie współcześnie, co prawdopodobnie ma związek z programowym ich niszczeniem pod koniec II wojny światowej przez okupantów niemieckich. Zdecydowanie więcej, w stosunku do liczby krzyży, które «zniknęły» z krajobrazu analizowanych obszarów Wielkopolski, jest zupełnie nowych krzyży, stawianych w okresie powojennym i lokowanych współcześnie w innych miejscach. Najczęściej krzyże lokalizowane są w znaczących miejscach w obrębie miejscowości, przy skrzyżowaniach dróg, sporadycznie w otwartym terenie wiejskim Wielkopolski, czy przy posesjach prywatnych (Fot. 2). Niewątpliwie należy wspomnieć, że wysokie krzyże stawiane są też przy wielu kościołach (np. krzyże misyjne) oraz przy lub w obrębie cmentarzy. Ze względu na fakt, że tego typu lokalizacji obiektów sakralnych nie zaznaczano na

Fot. 2. Mściszewo (gm. Murowana Goślina). Krzyż drewniany z gałkami na końcach. Zlokalizowany na prywatnej posesji (fot. M. Japiński).

mapach one też nie podlegały analizie i weryfikacji.

Sporadycznie, aczkolwiek należy się spodziewać tej tendencji w przyszłości, ze względu na trwałość stosowanego materiału, zidentyfikowano krzyże metalowe (Fot. 3). W wielu przypadkach wyglądają bardzo nieestetycznie mimo pielęgnacyjnych działań mieszkańców. Często lokalizowano je w miejscu wcześniej istniejących krzyży drewnianych (np. skrzyżowanie dróg z Dąbrówki do Zakrzewa i Skórzewa, arkusze Dąbrówka).

Fot. 3. Kliny (gm. Czerwonak). Krzyż przydrożny metalowy w betonowym ogrodzeniu, na tle lasu i łąki (fot. M. Japiński).

W trakcie badań terenowych zaobserwowano też współczesny trend stawiania krzyży różnej wielkości, z reguły jednak podobnych do nagrobnych, w miejscach wypadków komunikacyjnych lub innych, głównie na skrzyżowaniach i poboczach dróg. Trend ten obserwuje się w całej Polsce, ale szczególnie wyraziście uwidacznia się w Wielkopolsce.

Coraz częściej pozornie «znikają» z krajobrazu wiejskiego figury krzyża czy inne obiekty małej architektury sakralnej, co jest spowodowane tendencją stawiania

nowych antropogenicznych obiektów, które zbiegają się z miejscem lokalizacji krzyża lub figury religijnej, degradując jednocześnie otoczenie miejsca kultu religijnego i tym samym obniżając jego znaczenie (Fot. 4). Powoduje to ich całkowite przysłonięcie lub częściowe ograniczenie ich widoczności, a biorąc pod uwagę znaczenie elementów przysłaniających lub elementy treści na nich widoczne, dochodzi do paradoksalnych sytuacji wprowadzenia profanum do obszaru sacrum. Miejsca wcześniejszych lokalizacji krzyży – głównie skrzyżowania dróg, rozstaje dróg, dobrze widoczne miejsca przy drodze - w obecnych czasach stają się potrzebne albo wręcz niezbędne jako miejsce znaków drogowych, informacyjnych czy bardzo atrakcyjne wizualnie i pożądane przez inwestorów na potrzeby reklamowe dla nowych obiektów ze sfery profanum. Należałoby się jednak zastanowić, w jaki sposób uratować sacrum krzyża w krajobrazie Wielkopolski przed narastającą presją antropogenizacji krajobrazu (nowe tereny zabudowane, nowe układy komunikacyjne).

Fot. 4. Kokoszczyń (gm. Rokietnica). Krzyż drewniany w rozwidleniu dróg na początku wsi, przysłonięty tablicami informacyjnymi i znakami drogowymi (fot. J. Kijowska).

Pewne nadzieje na poprawę jakości krajobrazu wiejskiego, jego walorów przyrodniczych i kulturowych, zatem również

obiektów sakralnych, przynosi Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. 2015 poz.774) [6]. Ustawa ta weszła w życie 11 września b.r. Ustawa zawiera szereg rozwiązań prawnych mających przysłużyć się ochronie szczególnie cennych krajobrazów występujących na terenie całego kraju. W kontekście poruszanych w artykule zagrożeń dla obiektów małej architektury sakralnej ustawa krajobrazowa może mieć duże znaczenie, gdyż ma pomóc samorządom zadbać o ład przestrzenny i ochronę krajobrazu w gminie, a szczególnie w uporządkowaniu reklam w przestrzeni publicznej, które obecnie wprowadzają duży dysonans w krajobrazie i często prowadzą do pomniejszenia wartości a nawet utraty jego walorów krajobrazu.

W ostatnich latach odnotowuje się wzrost atrakcyjności rynkowej turystyki wiejskiej opartej o walory dziedzictwa kulturowego, czyli wiejskiej turystyki kulturowej, dlatego niezwykle ważna jest świadomość ich posiadania oraz potrzeby rewitalizacji, odtwarzania i ochrony. W kontekście dynamicznych przemian politycznych, gospodarczych i społecznych tradycyjnego wiejskiego krajobrazu utrzymanie i ochrona jego dziedzictwa kulturowego staje niezwykle istotne.

Należy podkreślić, że na terenie Wielkopolski, do najciekawszych, stanowiących bez wątpienia cenny obiekt dziedzictwa kulturowego i zarazem walor turystyczny, należą krzyże z rzeźbionymi figurami ukrzyżowanego Chrystusa i stojącymi u jego stóp Maryją – Matką Chrystusa i świętym Janem (Chmielewska 2002, Czerwiński 2012). Znajdują się one na terenie południowej Wielkopolski (w trójkącie Krotoszyn-Kalisz-Ostrzeszów) i stanowią dzieła dwóch mistrzów: P. Brylińskiego i F. Nowaka. Na szczególną uwagę zasługują dzieła Pawła Brylińskiego, rzeźbiarza, prawdopodobnie samouka, który tworzył w południowej Wielkopolsce, w okolicach Odolanowa, Ołoboku, Grabowa nad Pro-

sną, i gdzie pozostawił kilkadziesiąt charakterystycznych słupów i krzyży. Jako materiału używał głównie grubych belek dębowych, czasami też sosnowych. Pionowe drzewce wielometrowego słupa lub krzyża zdobił rzeźbami. Najczęściej figury były rzeźbione oddzielnie i przytwierdzone dużymi gwoździami do belki. Rzadziej rzeźbiarz wycinał rzeźby bezpośrednio w drzewcu krzyża. Najczęstszym motywem ikonograficznym była tematyka Wielkiego Tygodnia. Piętrowo ustawione, dochodzące do półtora metra wysokości, rzeźby świętej Marii Magdaleny, Matki Boskiej, świętego Jana Ewangelisty adorowały umieszczonego nad nimi Chrystusa, nad którym często znajdował się jeszcze pelikan karmiący krwią małe. Tego typu słupy i krzyże nazywane są popularnie «bożą męką».

Po bokach słupa rzeźbiarz umieszczał świętych, patronów fundatora i jego rodziny. Swoje prace rzeźbiarz upiększał polichromią, stosując żywe kolory. Dzieła Pawła Brylińskiego oprócz monumentalnego wyglądu odznaczają się wysokim kunsztem artystycznym. Powstawały w latach 1840-1885. Charakteryzują się one dużym realizmem przedstawionych postaci, obfitą dekoracją, starannością wykonania detali. W czasie II wojny światowej dużą ich ilość zniszczyli okupanci niemieccy, którzy programowo niszczyli krzyże i kapliczki przydrożne w Polsce. Część poddała się warunkom atmosferycznym i upływowi czasu. Do dziś zachowało się in situ niewiele ponad dziesięć krzyży i słupów Brylińskiego. Kilka niekompletnych znajduje się w kościołach Odolanowa, Sokolnik i Ołoboku oraz w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Poznaniu [1].

Bibliografia

1. Chmielewska E. Święci na polskich rozstajach – południowa Wielkopolska / E. Chmielewska. – Ostrów Wlkp.-Latowice, 2002.
2. Czerwiński T. Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce. Ocalić od zapomnienia / T. Czerwiński. – Warszawa : Sport i Turystyka MUZA SA, 2012. – S. 5.

3. Grabias M. Kapliczki i krzyże przydrożne / M. Grabias // *Obyczaje*. – 2002. – № 9–10.

4. Olejniczak M. Między Prosną a Baryczą / M. Olejniczak. – Ostrów Wielkopolski : Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, 2001.

5. Seweryn T. Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce / T. Seweryn. – Warszawa, 1958

6. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu // *Dziennik Ustaw 2015 poz.774*. – Dostęp: 15.09.2015r. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20150000774>

7. Zasady redakcji mapy topograficznej w skali 1:10 000. Wzory znaków. Warszawa 1994 / Główny Geodeta Kraju. Główny Urząd Geodezji i Kartografii. – Warszawa, 1999

8. Topographische Karte Messtischblatt w skali 1:25 000, arkusze: Wargowo (Wargowo) z 1944 r., 3566 Sady (Sady) z 1940 r., 3666 Dombrowka (Dąbrówka) z 1940 r., 3364 Scharfenort (Ostroróg) z 1944 r. oraz 3770 Miloslaw (Miłosław) z 1944 r. dostępne na stronach internetowych:

9. www.amzpbig.com/maps/3466_Wargowo_1944.jpg

10. www.amzpbig.com/maps/3566_Sady_1940.jpg

11. www.amzpbig.com/maps/3666_Dombrowka_1940.jpg

12. www.amzpbig.com/maps/3364_Scharfenort_1944.jpg

13. www.amzpbig.com/maps/3770_Miloslaw_1944.jpg

14. Mapy topograficzne w skali 1:10 000 «PPWG-1992» GUGiK Warszawa oraz z lat 1998, 2001, 2003 oraz w sytuacji braku pokrycia - Mapy topograficzne w skali 1:10 000 «PUWG-1965» GUGiK Warszawa z lat 1978, 1983, 1987 dostępne na stronach www.geoportal.gov.pl

Kijowska J. KRZYŻ W KRAJOBRAZIE WIEJSKIM WIELKOPOLSKI – ISTNIEJĄCE CZY UTRACONE DZIEDZICTWO KULTUROWE? *Krzyż jako obiekt sakralny stanowi nieodłączny element krajobrazu Polski. Był i jest stawiany z różnych przyczyn i lokalizowany w*

miejscach, które człowiek chciał naznaczyć obecnością Boga.

Krzyże stawiano głównie jako wotum błagalne lub dziękczynne, wyraz skruchy i pokuty, jako symboliczne narzędzie walki ze złem czy wreszcie jako pomnik, pamiątka, przesłanie dla potomnych, upamiętniające ważne wydarzenia polityczne, społeczne, osobiste, a z czasem także obecność w danym miejscu ludzi wielkich i niezwykłych (Grabias 2002). Współcześnie w związku z wieloaspektowymi przekształceniami tradycyjnego wiejskiego krajobrazu obserwuje się tendencje do jego zubożenia w obiekty dziedzictwa kulturowego, w tym przede wszystkim w obiekty małej architektury sakralnej – krzyże, kapliczki figury religijne. Najczęściej obserwowanym zjawiskiem jest «znikanie» z krajobrazu krzyża na skutek antropogenizacji jego otoczenia, przede wszystkim w procesie urbanizacji. Głównym celem niniejszego opracowania jest wstępna analiza lokalizacji tego typu obiektów sakralnych na mapach pruskich Messtischblatt w skali 1: 25 000 pochodzących z początku XX w. w wybranych obszarach krajobrazu wiejskiego Wielkopolski oraz konfrontacja ze stanem obecnym. Aktualne informacje o miejscach lokalizacji krzyży pozyskano ze współczesnych map topograficznych i uzupełniono inwentaryzacją terenową, w trakcie której uwzględniono uwarunkowania krajobrazowe obecnej lokalizacji, a szczególnie zwrócono uwagę na coraz częściej powstający dysonans między sacrum krzyża a profanum jego otoczenia.

Słowa kluczowe: *krzyż, krzyż przydrożny, obiekt sakralny, krajobraz wiejski.*

Kijowska Y. THE CROSS IN RURAL LANDSCAPE OF WIELKOPOLSKA – EXISTING OR LOST CULTURAL HERITAGE? *The cross as a sacral object is an integral part of the Polish landscape. It was and still is erected for various reasons and located in places intended to mark the presence of God. Crosses have been erected mainly as a vote of plea or thanksgiving, expression of remorse and*

repentance, as a symbolic tool in the fight against evil and finally as a monument, a reminder, a message for posterity, commemorating important political, social, personal, and sometimes also signifying, in this very place, the presence of a great and unusual personality. Nowadays, due to the multifaceted transformation of the traditional rural landscape, one can observe a tendency for impoverishment of buildings of cultural heritage, including primarily the buildings of small sacred architecture – The Crosses. The most commonly observed phenomenon is the «disappearance» of the cross in the landscape as a result of environmental impact from human intervention in its surroundings, especially in the process of urbanization. The main objective of this study is the preliminary analysis of the location of this type of sacred objects on the maps of Prussian Messtischblatt a scale of 1 : 25 000 from the early twentieth century in selected areas of rural landscape of Wielkopolska as well as confrontations with the current situation. Current information about the location of the crosses were obtained from modern topographic maps and supplemented by field surveys, during which landscape conditions of the current location were taken into account, and particularly highlighting the increasing dissonance between the sacredness of the cross and the profanity of its surroundings.

Keywords: *cross, roadside cross, sacral objects, rural landscape.*